



XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI



2-IYUN
2026-YIL



Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti



Xalqaro
miqyosda



BARQAROR SUV BOSHQARUVI VA EKOLOGIK-ETIKA TAMOYILLARI: TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLAR KONTEKSTIDA

B.J.Shamsiddinov

Qo'qon davlat universiteti Falsafa va dinshunoslik kafedrası
burxonjonshamsiddinov2101@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillari transchegaraviy gidroresurslar, Markaziy Osiyo suv xavfsizligi, Orolbo'yi inqirozi va iqlim o'zgarishi sharoitida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda suv resurslari faqat iqtisodiy yoki texnik boshqaruv obyekti sifatida emas, balki inson va tabiat o'rtasidagi axloqiy munosabat, avlodlararo javobgarlik, ekologik adolat va barqaror rivojlanishning asosiy omili sifatida talqin etiladi. Maqolada suvdan oqilona foydalanish, isrofni kamaytirish, ekologik oqimlarni saqlash, suv sifatini muhofaza qilish, havzaviy yondashuv, ilmiy monitoring va ijtimoiy ongni shakllantirish masalalari ekologik-etika mezonlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, barqaror suv boshqaruvi faqat qonunchilik, texnologiya yoki investitsiya bilan cheklanmaydi; u ekologik madaniyat, mas'uliyatli iste'mol, qo'shnichilik axloqi va kelajak avlodlar manfaatini hisobga oladigan boshqaruv falsafasiga tayanishi kerak. Maqolada "ehtiyoj — me'yori — mas'uliyat — tejash — tiklanish" modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: barqaror suv boshqaruvi, ekologik etika, suv tejamkorligi, transchegaraviy suvlar, Orolbo'yi, iqlim o'zgarishi, avlodlararo mas'uliyat, ekologik adolat

Abstract: This article analyzes sustainable water governance and environmental ethics in the context of transboundary water resources, water security in Central Asia, the Aral Sea crisis and climate change. Water resources are interpreted not only as an object of economic or technical management, but also as an ethical relationship between human society and nature, a matter of intergenerational responsibility, ecological justice and sustainable development. The article examines rational water use, reduction of waste, preservation of environmental flows, protection of water quality, basin-based governance, scientific monitoring and the formation of ecological consciousness through the prism of environmental ethics. The results show that sustainable water governance cannot be limited to legislation, technology or investment; it must rely on ecological culture, responsible consumption, good-neighborly ethics and a governance philosophy that considers the interests of future generations. The article proposes a model based on the chain "need — norm — responsibility — saving — restoration".

Key words: sustainable water governance, environmental ethics, water saving, transboundary waters, Aral Sea region, climate change, intergenerational responsibility, ecological justice

Barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillari bugungi global va mintaqaviy taraqqiyot kun tartibining eng dolzarb masalalaridan biridir. Suv inson hayotining biologik sharti, iqtisodiy rivojlanishning zarur resursi, ekologik tizimlarning tabiiy asosi va madaniy-ma'naviy qadriyat sifatida ko'p qatlamli mazmunga ega. Biroq zamonaviy davrda suvga bo'lgan talabning ortishi, qishloq xo'jaligi va sanoat ehtiyojlarining kengayishi, iqlim o'zgarishi, muzliklar qisqarishi, suv sifati pasayishi va transchegaraviy daryo havzalarida manfaatlar murakkablashuvi suv boshqaruvini nafaqat texnik, balki axloqiy muammo sifatida ham kun tartibiga olib chiqmoqda. Markaziy Osiyo sharoitida bu masala yanada muhimdir, chunki mintaqaning suv resurslari cheklangan, asosiy daryolar bir nechta davlat hududlari orqali oqib o'tadi, aholi va qishloq xo'jaligi ehtiyoji esa yuqori. Orol dengizi fojiasi mintaq uchun ekologik-etika nuqtayi nazaridan katta tarixiy saboq bo'ldi: suvdan foydalanishda tabiatning tiklanish imkoniyati, ekologik oqimlar va kelajak avlodlar manfaatlarini e'tibordan chetda qolsa, qisqa muddatli iqtisodiy yutuqlar uzoq muddatli ijtimoiy va ekologik yo'qotishlarga olib keladi. Shu sababli barqaror suv boshqaruvi tushunchasi faqat suvni taqsimlash, kanalni ta'mirlash yoki tejamkor texnologiyalarni joriy etish bilan chegaralanmaydi; u suvga munosabat madaniyati, ekologik ong, mas'uliyatli iste'mol, huquqiy intizom va axloqiy javobgarlikni ham o'z ichiga oladi. Ekologik etika suvni inson ixtiyoridagi cheksiz resurs emas, balki jamiyat, tabiat va kelajak avlodlar o'rtasidagi o'zaro mas'uliyat maydoni sifatida ko'rishga undaydi. Ayniqsa, transchegaraviy daryo havzalarida bu yondashuv nihoyatda muhim: yuqori oqimdagi qaror quyi oqimdagi aholi, ekotizim va iqtisodiyotga ta'sir qiladi; quyi oqimdagi suvdan foydalanish samaradorligi esa butun havzaning ekologik barqarorligini belgilaydi. Demak, barqaror suv boshqaruvi ekologik-etika tamoyillarisiz to'liq bo'la olmaydi. Ushbu maqola suv boshqaruvining texnik-huquqiy jihatlarini ekologik axloq, avlodlararo mas'uliyat, ekologik adolat va mintaqaviy hamkorlik tamoyillari bilan bog'lab tahlil qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillarining nazariy hamda amaliy ahamiyatini transchegaraviy gidroresurslar va Markaziy Osiyo suv xavfsizligi kontekstida ilmiy tahlil qilishdan iboratdir. Ushbu maqsad doirasida bir necha vazifalar belgilandi: birinchidan, barqaror suv boshqaruvi tushunchasining mazmunini aniqlash va uni faqat texnik boshqaruv emas, balki ekologik-huquqiy va axloqiy kategoriya sifatida talqin qilish; ikkinchidan, ekologik etikaning suvdan foydalanish madaniyatidagi o'rnini ochib berish; uchinchidan, suv resurslaridan foydalanishda isrof, ekologik oqimlarning kamayishi, suv sifati buzilishi va iqlim o'zgarishi kabi muammolarni baholash; to'rtinchidan, Orolbo'yi inqirozini barqaror suv boshqaruvi va ekologik javobgarlik nuqtayi nazaridan tahlil qilish; beshinchidan, transchegaraviy suv munosabatlarida ekologik adolat, avlodlararo mas'uliyat va qo'shnichilik axloqining ahamiyatini asoslash; oltinchidan, suv boshqaruvida ilmiy monitoring, suv tejovchi texnologiyalar, jamoatchilik ishtiroki va ekologik ta'limning o'rnini ko'rsatish; yettinchidan, barqaror suv boshqaruvi uchun ekologik-etika modelini taklif etish. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda suv boshqaruvi iqtisodiy samaradorlik mezonini bilan cheklanmasdan, inson-tabiat munosabatlarining axloqiy me'yorlari bilan bog'liq holda o'rganiladi. Amaliy ahamiyati esa shundan iboratki, maqolada ilgari surilgan xulosalar suvdan foydalanish intizomini kuchaytirish, ekologik ongning shakllantirish, suv tejamkor siyosatni ijtimoiy

qo'llab-quvvatlash va transchegaraviy suv munosabatlarida ishonchni oshirishga xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotning asosiy ilmiy g'oyasi quyidagicha: barqaror suv boshqaruvi qonun, texnologiya va investitsiya bilan birga axloqiy mas'uliyatga ham tayanmasa, u uzoq muddatli natija bermaydi.

Tadqiqotda tizimli-tahliliy, ekologik-falsafiy, qiyosiy-huquqiy, institutsional va konseptual tahlil usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv suv boshqaruvini ekologiya, iqtisodiyot, huquq, siyosat, madaniyat va ma'naviyat bilan o'zaro bog'langan murakkab jarayon sifatida o'rganishga imkon berdi. Ekologik-falsafiy tahlil suvga munosabatni inson va tabiat o'rtasidagi axloqiy mas'uliyat, avlodlararo adolat va ekologik ong shakllanishi nuqtayi nazaridan talqin qilishga xizmat qildi. Qiyosiy-huquqiy usul xalqaro suv huquqida mavjud bo'lgan oqilona foydalanish, zarar yetkazmaslik, ekologik ehtiyotkorlik va hamkorlik tamoyillarini milliy suv siyosati va mintaqaviy boshqaruv ehtiyojlari bilan qiyoslash imkonini berdi. Institutsional tahlil suv xo'jaligi organlari, ekologik tashkilotlar, ilmiy muassasalar, mahalliy jamoalar va xalqaro institutlarning barqaror suv boshqaruvidagi rolini aniqlash uchun qo'llandi. Konseptual tahlil yordamida maqolaning yakuniy qismida "ehtiyot — me'yor — mas'uliyat — tejash — tiklanish" modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotning manbaviy asosini xalqaro suv huquqiga oid hujjatlar, O'zbekiston suv qonunchiligi, barqaror rivojlanish bo'yicha ilmiy adabiyotlar, Orolbo'yi inqiroziga oid tadqiqotlar, ekologik etika nazariyalari va suv tejovchi boshqaruvga doir ilmiy manbalar tashkil etdi. Metodologik jihatdan maqola suv boshqaruvini besh mezon orqali baholaydi: ekologik mezon — suvning tabiiy aylanishi, ekotizimlarning saqlanishi va ekologik oqimlar; iqtisodiy mezon — suvdan foydalanish samaradorligi, tejamkor texnologiyalar va resurslar qiymati; huquqiy mezon — qonunchilik, normalar va majburiyatlar; ijtimoiy mezon — aholi ehtiyoji, adolatli foydalanish va jamoatchilik ishtiroki; axloqiy mezon — kelajak avlodlar manfaatini hisobga olish, isrofga qarshi madaniyat va tabiatga hurmat. Ushbu mezonlar birgalikda barqaror suv boshqaruvining kompleks xarakterini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillari o'zaro ajralmas ekanini ko'rsatdi. Birinchidan, suvdan oqilona foydalanish faqat texnik samaradorlik masalasi emas, balki axloqiy mas'uliyat masalasidir. Suvning isrof qilinishi nafaqat iqtisodiy zarar, balki boshqa foydalanuvchilar, qo'shni hududlar va kelajak avlodlar huquqiga nisbatan beparvolik sifatida baholanishi mumkin. Ikkinchidan, ekologik oqimlarni saqlash barqaror suv boshqaruvining asosiy shartidir. Daryo faqat suv tashuvchi kanal emas; u biologik xilma-xillik, tuproq namligi, yer osti suvlari, mikroiklim va mahalliy hayot tarzini ta'minlovchi murakkab tabiiy tizimdir. Uchinchidan, Orolbo'yi inqirozi ekologik-etika nuqtayi nazaridan suv boshqaruvida inson manfaatlari tabiatning tiklanish chegaralaridan ustun qo'yilganda qanday oqibatlar yuzaga kelishini ko'rsatdi. To'rtinchidan, suv sifati masalasi miqdor masalasi bilan bir xil darajada muhimdir. Ifloslangan yoki sho'rlangan suvning mavjudligi resurs borligini anglatmaydi; u aholi salomatligi, qishloq xo'jaligi hosildorligi va ekotizimlarga zarar yetkazadi. Beshinchidan, transchegaraviy suv munosabatlarida ekologik adolat tamoyili alohida ahamiyatga ega. Yuqori oqimdagi yoki quyi oqimdagi har bir qaror boshqa hududlar manfaatiga ta'sir qilishi mumkin; shu sababli suvdan foydalanishda faqat milliy foyda emas, umumiy havza barqarorligi ham inobatga olinishi kerak. Oltinchidan, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish zarur, lekin yetarli

emas; ular ekologik madaniyat va foydalanuvchi intizomi bilan birga ishlagandagina real samara beradi. Yettinchidan, jamoatchilik ishtiroki va ekologik ta'lim suv boshqaruvining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi. Aholi suvni cheksiz resurs sifatida qabul qilsa, eng ilg'or qonun va texnologiyalar ham kutilgan natija bermaydi. Sakkizinchidan, barqaror suv boshqaruvi avlodlararo mas'uliyatga tayanishi kerak. Bugungi suv siyosati faqat hozirgi iqtisodiy ehtiyojlarni emas, kelajak avlodlarning yashash muhiti, ichimlik suvi va ekologik xavfsizligini ham hisobga olishi lozim. To'qqizinchidan, suv boshqaruvida ilmiy monitoring va raqamli ma'lumotlar tizimi ekologik-etika tamoyillarini amaliy qarorlarga aylantirish vositasidir. Aniq ma'lumot bo'lmasa, mas'uliyat ham mavhum bo'lib qoladi. O'ninchidan, suvga ma'naviy qadriyat sifatida qarash isrofqa qarshi ijtimoiy immunitetni kuchaytiradi. Shu asosda maqolada barqaror suv boshqaruvining "ehtiyoj — me'yor — mas'uliyat — tejash — tiklanish" modeli taklif etildi.

Muhokama jarayonida barqaror suv boshqaruvi texnologik va axloqiy o'lchovlarning birligiga tayanishi kerakligi aniqlandi. Odatda suv muammosi ko'proq infratuzilma yetishmasligi, eskirgan kanallar, suv yo'qotishlari yoki moliyaviy resurslar kamligi bilan izohlanadi. Bu omillar muhim, albatta, biroq muammo faqat shular bilan cheklanmaydi. Suvdan foydalanish madaniyati past bo'lsa, hatto zamonaviy texnologiyalar ham to'liq samara bermaydi; aksincha, ekologik ong va mas'uliyat shakllangan jamiyatda cheklangan resurslardan ham oqilona foydalanish mumkin. Shu bois ekologik etika suv boshqaruvining bezakli nazariy qo'shimchasi emas, balki uning ichki mazmunidir. Transchegaraviy suv havzalarida bu yanada muhim: bir davlatdagi isrof boshqa davlatdagi tanqislikka, bir hududdagi ifloslanish boshqa hududdagi salomatlik muammosiga, bir avloddagi haddan tashqari iste'mol keyingi avloddagi ekologik xavfga aylanishi mumkin. Barqaror suv boshqaruvi shu zanjirni ko'ra oladigan tafakkurni talab qiladi. Ekologik-etika yondashuvi suv siyosatini "resursni egallash" mantiqidan "resursni asrash" mantiqiga o'tkazadi. Bu yondashuvda suv tejash majburiyat emas, madaniyat; monitoring nazorat emas, ishonch; ekologik me'yor cheklov emas, kelajakni himoya qilish vositasi sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan suv boshqaruvi falsafiy-ma'naviy tarbiya bilan ham bog'liq: inson suvni qadrlamasa, u qonundan qo'rqib vaqtincha tejashi mumkin, lekin ichki mas'uliyatga tayanib barqaror tejay olmaydi. Demak, barqaror suv siyosati maktabdan boshlab ekologik ta'lim, oliy ta'limda suv madaniyati, mahallalarda amaliy targ'ibot va davlat boshqaruvida ochiq ma'lumotlar siyosati bilan uyg'unlashishi zarur.

Barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, suv masalasi faqat iqtisodiy yoki texnik boshqaruv muammosi emas, balki insonning tabiat, jamiyat va kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatini ifodalovchi axloqiy hodisadir. Markaziy Osiyo sharoitida suv resurslarining cheklanganligi, daryolarning transchegaraviy xarakteri, Orolbo'yi inqirozi, iqlim o'zgarishi va qishloq xo'jaligida suvga talabning yuqoriligi barqaror suv boshqaruvini strategik zaruratga aylantiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, suv siyosati qonunchilik, texnologiya, investitsiya va diplomatiya bilan birga ekologik madaniyat, mas'uliyatli iste'mol, jamoatchilik ishtiroki va avlodlararo adolatga ham tayanishi kerak. Maqolada taklif etilgan "ehtiyoj — me'yor — mas'uliyat — tejash — tiklanish" modeli shuni anglatadiki, avvalo real ehtiyoj aniqlanadi, keyin foydalanish me'yori belgilanadi, bu me'yor axloqiy va huquqiy mas'uliyat bilan mustahkamlanadi, tejash amaliyoti orqali

resurs bosimi kamaytiriladi va yakunda ekotizimlarning tiklanishiga sharoit yaratiladi. Demak, suvni asrash faqat ekologlar yoki suv xo'jaligi mutaxassislarining vazifasi emas; u butun jamiyatning madaniy, huquqiy va ma'naviy burchidir. Suvni qadrlagan jamiyat kelajagini qadrlaydi.

Barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillarining ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, ular suv muammosini faqat infratuzilma, texnologiya yoki moliya masalasi sifatida emas, balki jamiyatning ekologik madaniyati va axloqiy javobgarligi bilan bog'liq holda tushuntiradi. Ko'p hollarda suv tanqisligi faqat tabiiy resurs yetishmasligi bilan izohlanadi, biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, tanqislikning muhim qismi boshqaruv sifati, foydalanish intizomi, isrof darajasi, suvga bo'lgan munosabat va ekologik ong bilan ham bog'liq. Shu bois ekologik etika suv siyosatida nazariy bezak emas, balki boshqaruvning ichki zaruriy shartidir. Suvni tejashga qaratilgan texnologiyalar, tomchilatib sug'orish, kanal betonlash, monitoring tizimlari va huquqiy normalar faqat jamiyatda suvni qadrlash, me'yorni tushunish va mas'uliyatli foydalanish madaniyati shakllangandagina to'liq samara beradi. Markaziy Osiyo sharoitida bu yondashuv ayniqsa dolzarb, chunki mintaqada suv resurslari cheklangan, asosiy daryolar transchegaraviy xarakterga ega, qishloq xo'jaligi suvga yuqori darajada bog'liq, iqlim o'zgarishi esa mavjud xavflarni kuchaytirmoqda. Maqolaning ilmiy qiymati shundaki, u barqaror suv boshqaruvini ekologik adolat, avlodlararo mas'uliyat va inson-tabi'at uyg'unligi bilan bog'laydi. Amaliy qiymati esa suv siyosatida ekologik ta'lim, jamoatchilik ishtiroki, ochiq monitoring, suvdan foydalanish me'yorlari va isrofga qarshi madaniyatni kuchaytirish zarurligini asoslaydi. Ekologik-etika yondashuvi shuni anglatadiki, suvni tejash faqat iqtisodiy foyda uchun emas, balki kelajak hayot sharoitini saqlash uchun ham zarurdir. Bu nuqtada suv boshqaruvi falsafiy, huquqiy va amaliy mazmun kasb etadi.

Barqaror suv boshqaruvi va ekologik-etika tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish uchun bir necha takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, suvdan foydalanish bo'yicha ekologik ta'limni maktab, kollej, oliy ta'lim va mahalla darajasida tizimli yo'lga qo'yish zarur. Suvni tejash faqat texnik ko'rsatma emas, balki kundalik madaniyatga aylanishi kerak. Ikkinchidan, suv resurslaridan foydalanishda ochiq ma'lumotlar siyosati kuchaytirilishi lozim: aholi va foydalanuvchilar suv sarfi, suv sifati, yo'qotishlar, ta'mirlash ishlari va ekologik holat haqida ishonchli ma'lumotga ega bo'lsa, jamoatchilik nazorati kuchayadi. Uchinchidan, suv tejankor texnologiyalarni joriy etishda faqat moddiy rag'bat emas, balki ekologik mas'uliyat targ'iboti ham birga olib borilishi kerak. To'rtinchidan, suv boshqaruvida ekologik oqim tushunchasi alohida e'tiborga olinishi zarur; daryo faqat xo'jalik ehtiyoji uchun suv manbai emas, balki tirik ekotizimdir. Beshinchidan, transchegaraviy suv munosabatlarida ekologik adolat tamoyili mustahkamlanishi kerak: yuqori oqim yoki quyi oqimdagi har bir qaror umumiy havza manfaatlari bilan muvofiqlashtirilishi lozim. Oltinchidan, Orolbo'yi inqirozi bo'yicha tarixiy saboqlar ta'lim va ilmiy tadqiqotlarda muntazam yoritilishi kerak, chunki bu fojia suvdan foydalanishda axloqiy chegaralarni unutish qanday oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi. Yettinchidan, mahalliy suv foydalanuvchilar uyushmalari, fermerlar, ekologik nodavlat tashkilotlar va ilmiy muassasalar o'rtasida hamkorlik kuchaytirilishi lozim. Sakkizinchidan, suv siyosati avlodlararo mas'uliyat mezonini bilan baholanishi kerak: bugungi qaror kelajak avlodlarning ichimlik suvi, sog'lom ekologik muhit va barqaror

hayot imkoniyatlarini cheklamasligi shart. Shu takliflar asosida suv boshqaruvi “foydalanish”dan “asrash va tiklash” bosqichiga o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. United Nations. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York, 1997.
2. UNECE. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Helsinki, 1992.
3. O'zbekiston Respublikasining “Suv va suvdan foydalanish to'g'risida”gi Qonuni. 1993-yil 6-may.
4. O'zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonuni. 1992-yil 9-dekabr.
5. O'zbekiston Respublikasining “Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida”gi Qonuni. 2023-yil 30-avgust.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr.
7. World Bank. Water Security and Climate Resilience in Central Asia: Analytical Materials and Regional Cooperation Approaches.
8. UNDP. Environmental Governance and Water Resources Management in Central Asia.
9. Rahaman M.M. Principles of International Water Law: Creating Effective Transboundary Water Resources Management. International Journal of Sustainable Society, 2009.